

Mei 2013

SEN
STICHTING

OORLOGSKINDEREN

Jacintha van der Plas, Msc. | In opdracht van Joris Voorhoeve

***We all have one thing in common: Our lives
have been affected by armed conflict.***

***We have all lost a part of our life, and it will
never come back.***

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Psychosociale therapie	5
Bescherming	6
Onderwijs	7
War Child.....	9
Conclusie.....	10
Literatuurlijst.....	11

Inleiding

“Throats were cut off, pregnant women undergoing brutal surgical operation by the rebels, killing people at random, men and women and children being amputated. Rebels asking sons to have sexual intercourse with their biological mothers. Houses were burnt down, while people were indoors. People’s limbs were amputated. As the war continued, more than 10.000 people were killed. Those who survived lost their loved ones, their homes and some other properties.”

Amadu (Mind to Change)

Amadu is een kindsoldaat. Op 15 jarige leeftijd wordt zijn dorp in Sierra Leone overvallen door het Revolutionary United Front (RUF). Het dorp wordt platgebrand, spullen vernield, mensen vermoord. Het RUF is gekomen om kinderen te rekruteren als soldaten en te vechten tegen de corrupte overheid van de All Peoples Congress (APC). Amadu’s vader wordt voor zijn ogen vermoord. Als Amadu zich niet vrijwillig aansluit bij de RUF zal ook hij vermoord worden. Zonder keuze sluit hij zich aan bij de RUF, waar hij tien jaar lang zal verblijven als kindsoldaat. Als hij op zijn 25e de rebellengroep mag verlaten is zijn dorp verwoest en koestert hij verbitterde gevoelens. Amadu weet niet waar zijn familie is, of zij überhaupt nog in leven zijn. Hij heeft geen opleiding, geen geld, geen huis en weet niet waar hij naartoe moet.

Amadu is slechts één van de duizenden kinderen die jaarlijks ontvoerd worden door rebellengroeperingen en opgeleid worden om te vechten. Volgens een schatting van de Verenigde Naties waren in 2008 mondiaal 250.000 kinderen betrokken bij gewapende conflicten (www.un.org). Kinderen in oorlogsgebieden, zoals Amadu, aanschouwen verschrikkelijke dingen en zien hoe familieleden, vrienden en burens uitgebuit, verkracht of vermoord worden. Deze oorlogskinderen, zoals de Verenigde Naties hen noemt, worden ontvoerd door rebellerende groeperingen om ingezet te worden als hulp bij het dragen van zware dingen, als seksslaaf, als kok, als portier, als soldaat.

“Alle ontvoerde kinderen werden mishandeld. Ik ook. We werden geslagen en moesten zware spullen dragen. De kinderen die klaagden dat ze moe waren werden doodgeschoten. Je mocht niks zeggen. Je moest doorlopen.”

Grace (Kerk in Actie)

“Als er niks te eten was moesten we het gaan stelen. Ook werden we gedwongen om te moorden. We moesten op mensen inslaan tot ze dood waren. Als je weigerde werd je ter plekke dood geschoten. Ik voelde me vreselijk schuldig. Ik wilde het niet, maar ik werd gedwongen. Ik kan het mezelf niet vergeven, maar God zal me vergeven.”

Betty (Kerk in Actie)

Velen van hen sterven door uitputting, uitdroging, honger, of op het slagveld. Anderen worden vermoord door de groepering zelf, omdat zij te zwak zijn, geen goed werk leveren, verraad plegen of proberen te ontsnappen. Kinderen die ontsnappen uit de rebellerende groeperingen door weg te lopen weten vaak niet of hun huis nog bestaat en of hun familie nog leeft. Zij treffen bij terugkeer naar hun dorp verwoestingen aan en worden veelal niet geaccepteerd door de omgeving omdat zij als kindsoldaat hebben gediend.

Amadu heeft dit zelf ervaren. Toen hij losbrak van de rebellen was er niemand waar hij op terug kon vallen. Zijn vader was vermoord, zijn moeder en oma overleden, van de rest van

zijn gezin weet hij niet of zij nog leven. Hij moest in zijn eentje overleven en geld bij elkaar sprokkelen om zijn gekozen studie te betalen. Amadu is verbitterd en weet niet hoe hij om moet gaan met zijn emoties, laat staan met het beeld dat de buitenwereld van hem heeft. Sinds kort krijgt Amadu hulp van een NGO uit het buitenland waar hij veel baat bij heeft. Want waar de overheid tekort schiet in het bieden van hulp aan voormalige oorlogskinderen, wordt deze hulp in grote getalen geboden door non-gouvernementele organisaties (NGOs). Maar hoe re-integreert en rehabiliteert men oorlogskinderen in de samenleving?

Verscheidene onderzoeken zijn uitgevoerd naar de complexiteit van het rehabiliteren van oorlogskinderen. Hoe soldaten in Noord Oeganda de ommekeer van rebel naar kind maken (Annan et al., 2009), wat de rol van stigma is voor voormalig kindsoldaten in Sierra Leone (Betancourt et al., 2010), welke gezondheidsproblemen de blootstelling aan oorlog veroorzaakt (Peltonen, Punamäki, 2010). Allen zijn het erover eens dat hulp moet worden geboden, aangepast aan de lokale cultuur, op zowel individueel als collectief niveau; namelijk individuele hulp voor de kinderen met oorlogstrauma's en collectieve hulp voor de omgeving waarin het kind zich bevindt, met als doel het negatieve stigma te verminderen. Veel gebruikte methoden hiervoor richten zich op de drie stadia psychosociale therapie, het bieden van bescherming en het bieden van onderwijs (Levi & Sidel, 1997). Dit essay zal nu verder ingaan op de verdieping en uiteenzetting van deze drie stadia van ontwikkelingshulp. De drie stadia zullen vooral theoretisch uiteengezet worden, waarna zij bijeenkomen in een grootschalig project van de grootste Nederlandse NGO die zich bekommert om oorlogskinderen: War Child.

Psychosociale therapie

Oorlog heeft een soms afgrijselijke invloed op de psychosociale ontwikkeling en mentale gezondheid van een kind. Het geweld laat diepe psychische wonden achter en resulteert in traumatische ervaringen (Ehnholt & Yule, 2006). Een stoornis die veel oorlogskinderen ervaren nadat zij teruggekeerd zijn in de samenleving is een post traumatische stress stoornis (Peltonen & Punamäki, 2010). Zij beleven flashbacks van traumatische gebeurtenissen, onderdrukken hun herinneringen en gevoelens, hebben moeite met concentreren en ondervinden een slaapstoornis door de steeds terugkerende nachtmerries. Naast deze symptomen van een PTSS voelen veel kinderen zich eenzaam, kunnen zij moeilijk met relaties omgaan, voelen zij zich angstig en wantrouwig en hebben zij moeite opnieuw een band op te bouwen met hun ouders en familie (Miller & Rasmussen, 2010). Zij hebben problemen met de re-integratie in het gezin, gedeeltelijk door de wonden van de oorlog, gedeeltelijk door het gebrek aan acceptatie van het gezin en de omgeving.

*“ Effective interventions to reduce the emotional suffering of children exposed to war and to promote their mental health are considered one of the major global mental health challenges”
[UNICEF, 2004]*

Om zowel getraumatiseerde kinderen als de omgeving te leren omgaan met traumaverwerking en acceptatie, wordt psychosociale therapie toegepast, een vorm van therapie waarbij zowel psychologische als sociale ontwikkelingshulp geboden wordt (Betancourt et al., 2013). Veel psychosociale problemen wortelen zich in het afgescheiden denken en voelen van de ‘buitenwereld’. Het gaat hierbij om het vasthouden aan oude gewoontes en overtuigingen, gedrag en communicatiepatronen die oorlogskinderen hebben meegenomen uit de oorlog. Psychosociale therapie is er op

gericht om over deze ervaringen te praten, inzicht te geven en alternatieven aan te boren door ondersteuning en aandacht voor het oorlogskind en zijn specifieke ervaringen.

Veel NGOs, zowel in Nederland als daarbuiten, passen deze vorm van ontwikkelingshulp toe. Denk aan War Child, Stichting Vluchteling, UNICEF, maar ook aan veel kleine particuliere projecten die gesteund worden door de grotere NGOs, als ICCO, CORAID en Oxfam Novib.

Psychologische hulp wordt veelal geboden in de vorm van creatieve therapie. Hiermee krijgen kinderen een stem door middel van het opvoeren van toneelstukjes, het maken van muziek en het uitten van emoties in dans. Deze creatieve vormen van therapie leert kinderen spelenderwijs om te gaan met zowel negatieve als positieve emoties en de uiting hiervan. Het sociale aspect van psychosociale therapie ligt hem in het betrekken van de omgeving in de veranderingen die de terugkeer van een oorlogskind met zich meebrengt. Hoe een oorlogskind rehabiliteert wordt sterk beïnvloed door het stigma dat de omgeving het kind toekent. Rehabilitatie verloopt moeizamer wanneer een oorlogskind wordt gezien als rebel of crimineel. Iemand beweegt nooit alleen, maar staat continu in verbinding met de omgeving en die beïnvloedt gedachten, gedrag en gevoelens. Een negatieve omgeving roept negatief gedachtegoed, gedrag en gevoelens op, zoals een positieve omgeving vaak positieve reacties teweeg brengt.

Sam kan meepraten over het stigma dat oorlogskinderen toegekend wordt. Van 1991 tot 1997 heeft hij gediend voor de rebellen in Sierra Leone (Mind to Change). Nadat zij verslagen waren kon Sam terecht bij verre familie in Freetown, waar hij nu nog steeds woont. Maar Sam is door ondervoeding graatmager geworden. Hij heeft geen rechten in de familie waar hij verblijft en moet opdraaien voor alle huishoudelijke klusjes. Tegenover zijn omgeving laat hij niks los over zijn verleden, waardoor directe familieleden hem een trauma toeschrijven. Sam vindt echter niet dat onder een trauma leidt. Hij ziet zich niet als ex-kindsoldaat, noch als slachtoffer. Wat hij in het verleden heeft gedaan wil hij achter zich laten, net als dat zijn omgeving dat achter zich moet laten. Het is voor Sam nu belangrijk iemand te vinden die om hem geeft en hem kan helpen toe te werken naar betere levensomstandigheden. Zijn directe omgeving zou hem hierbij kunnen helpen, mits zij hem niet uitbuiten en behandelen als ex-kindsoldaat.

Ook al voelt Sam zich geen ex-rebel of ex-kindsoldaat, zijn familie ziet hem als minderwaardig en buit hem uit. Het is voor ex-kindsoldaten erg belangrijk de mogelijkheid te hebben zich bij naasten emotioneel te kunnen uiten en te kunnen vertrouwen op de omgeving. Sam kan dit bij niemand, niet bij zijn gezin en ook niet bij zijn vrienden. Niemand van zijn naasten heeft meegemaakt wat hij heeft meegemaakt. Gelukkig wordt hij geholpen bij het uiten van zijn emoties door de NGO Mind to Change (www.mindtochange.nl). Deze biedt hem een uitlaatklep door creatieve therapie en probeert zijn stigma te veranderen door in gesprek te gaan met de omgeving. Het doel is om Sam's zijn status gelijkwaardig te maken aan die van zijn neefjes en nichtjes die geen ex-kindsoldaat zijn, zodat Sam niet meer te weinig eten krijgt en uitgebuit wordt, en normaal kan meedraaien in de samenleving.

Bescherming

Naast psychosociale hulp is het erg belangrijk oorlogskinderen bescherming te bieden. Niet alleen tegen gevaarlijke conflicten, maar ook voor de vrijheid van meningsuiting. Een kind moet vrij zijn te uiten wat hij/zij wil en in een veilige omgeving kunnen opgroeien zonder zich te bekommeren over heftige, gevaarlijke kwesties. Onderling respect is een must en

niemand mag gediscrimineerd of buitengesloten worden. Herstel van een trauma lukt niet in een omgeving die geen veiligheid biedt en waarin kinderen constant op hun hoede moeten zijn voor eventueel gevaar. Herstel hangt af van het leggen van connecties en een gevoel van onafhankelijkheid en eigenwaarde, ofwel de zelfverzekerdheid vooruitgang te kunnen boeken (Herman, 1997). De enige manier waarop dit gebeurt is als een oorlogskind zijn angsten los kan laten en onbezorgd kind kan zijn.

“For the time being, there are many violent attacks that may happen at any time, some of us may die in the street, or in school or even at home, which means no safety for anyone at any time.”

Girl, 12, Occupied Palestinian Territory (Young Voices, 2007:10)

Ieder kind heeft behoefte aan een veilige thuishaven waar het niet op zijn hoede hoeft te zijn, waar het geaccepteerd en gewaardeerd wordt. Veel kindsoldaten ervaren hun terugkomst als negatief doordat zij niet ontvangen worden door vrienden en familie. Een stigma van rebel of slachtoffer toekennen aan een voormalig kindsoldaat heeft hierdoor grote gevolgen. Het is hierom van groot belang dat zowel het individu als de omgeving, het kind en de familie, leren omgaan met het verleden..

“Those of us who try to live in a new culture feel unwelcome. People in the host communities sometimes say we are not fit to play with their children. Even the teachers in the schools sometimes refuse to teach us or to treat us the same as the local kids. Some of us even feel like going back to our communities to join the fighting forces, just to feel like we belong somewhere.”

Girl, 13, Sri Lanka (Young Voices, 2007:7)

Onderwijs

Vooraf in landen waar het opleidingsniveau laag is wordt geweld gebruikt om vrede af te dwingen (Levi & Sidel, 1997). In plaats van een conflict op te lossen met woorden, wordt militaire kracht gezien als de weg naar vrede. Militaire kracht wordt ingezet wanneer de bevolking geen stem heeft en op formele manieren geen invloed uit kan oefenen op de situatie. Uit onmacht wordt beroep gedaan op het gebruik van wapens om invloed uit te oefenen, macht naar zich toe te trekken en aanzien af te dwingen. Hoe geavanceerder de wapens, hoe beter. Immers, geavanceerde wapens kunnen meer leed aanrichten dan gedateerde wapens. Maar geavanceerde wapens doen niets aan de onderliggende redenen van de oorlog. Zij verhelpen niet de economische, politieke, sociale of religieuze problemen in een land. Wapens verslechteren vaak de situatie in plaats van deze te verbeteren, waardoor een negatieve spiraal ontstaat. Individuen en groepen zonder stem zijn geneigd uit onmacht en onbegrip te vervallen in geweld om zo hun standpunt te laten gelden. Daar waar geweld gepredikt wordt, kan geen blijvende vrede ontstaan.

Slechts door begrip voor elkaar en ieders situatie kan toegewerkt worden naar verandering die niet plaatsvindt door wapens, maar door woorden. Begrip is een beginstap naar onderhandelingen en tevens een sterk fundament voor tolerantie. Onderwijs is hierbij erg belangrijk. Het is de basis voor menselijke ontwikkeling en maakt individuen sterk door kennis (Read, 2012). Onderwijs levert tevens een sterke bijdrage aan vrede. Daar waar de samenleving geschoold is worden conflicten bevochten met woorden in plaats van wapens. Educatie voor vrede krijgt alleen een kans als men zich terugtrekt van oorlog.

In veel conflictgebieden schiet de overheid tekort in het aanbieden van onderwijs. Daar waar conflict gaande is moeten burgers onverhoopt vluchten. Zij laten hun huizen en bezittingen achter in de hoop elders een veilig onderkomen te vinden. Dit betekent ook dat het werk wordt neergelegd, er geen financiële middelen binnenstromen en men aangewezen is op hulpmiddelen van derden. Vluchtelingen missen hierdoor de belangrijke basis van onderwijs, net als oorlogskinderen. Kinderen die getuige zijn van gewapende conflicten of gerekruteerd worden als kindsoldaten, leren de verkeerde normen en waarden aan. Zij zijn getuige van gruwelijke mishandelingen, verkrachtingen en moorden. Zij verliezen dierbaren en worden erop getraind de rebellen te zien als hun nieuwe familie. Kindsoldaten leren wapens te monteren en demonteren, worden getraind hun emoties te onderdrukken en leren zich dienstbaar op te stellen om het autoritaire gezag van de rebellen te gehoorzamen. Maar het ergste van alles: kindsoldaten wordt geleerd hoe te moorden, te mishandelen, te verminken. Het leerproces dat kinderen ondergaan wanneer zij onder gezag van rebellen staan verstoort hun normen en waarden en heeft invloed op hun psychologische vorming. Wanneer deze kinderen vervolgens terugkeren in de maatschappij is hun idee van de wereld zo vervormd dat veel aandacht moet worden besteed aan het begin van een nieuw leerproces, een proces zonder geweld en met respect en eigenwaarde.

Veel ontsnapte, losgelaten en teruggekeerde oorlogskinderen beseffen dat onderwijs de basis is voor de toekomst. Zij worden gerehabiliteerd voor vrede, verzoening en wederopbouw van de samenleving. De drempel naar onderwijs is echter een probleem. Kinderen, veelal tussen de 14 en 25 jaar, hebben niet de juiste middelen om de afstand af te leggen tussen hun woonplaats en de school, of beschikken niet over de financiële middelen die nodig zijn om de studie te bekostigen.

Sam

“After the war I was living in Freetown for me to begin my schoolgoing, which led to some materials problem, because of financial problem. But I stay with my nephew who is staying far from where I’m living because of the job he is doing and he is not responsible for my schoolfees, transport and other charges from the school. Even shoes, uniform and textbooks, I provide it for myself. I am very disgruntled and discouraged because I live like an orphan. So I please need a helper or sponsoring. Let them not misuse me. In Sierra Leone the suffering is plenty. The kind of way I live now is strainful.”

(Mind to Change)

Ongeveer 28 miljoen oorlogskinderen zien nooit een leraar (War Child, 2013). Onderwijs zorgt voor waardigheid, spelenderwijs leren, structuur, veiligheid en regelmaat en is daarom onmisbaar bij de rehabilitatie van oorlogskinderen. Daar waar veel kinderen zijn met een trauma maar de hulpmiddelen schaars, is een leersysteem voor zowel leerkrachten als leerlingen nodig. Deze aanpak leert personeel op scholen om moeilijk gedrag bij kinderen te herkennen en hier op een begripvolle manier mee om te gaan. In plaats van meteen straf uit te delen wordt geleerd begrip te tonen en conflicten op een geweldloze manier op te lossen. Om kinderen hun eigen verhaal te laten vertellen, om hen te laten begrijpen dat wat zij meegemaakt hebben niet normaal is, en voor hen steun van mede-klasgenoten te krijgen, is een belangrijk doel in het helingsproces (Barbara, 1997). Ook ouders hebben hulp nodig bij het herkennen en omgaan met symptomen van depressie, angst en PTSS. De omgeving moet begrijpen, vergeven en re-integreren.

“There are many of us who do not have jobs or anything. Some people in my family still fear me because they still believe I have the ‘bush trick’ in me; we get the evil eye and are

discriminated against. There is nowhere to go. This is my home and my country too. I can't go anywhere if I run to Guinea. I know no one there. I would still have to struggle. At least here I can manage...

Young man, 22, Sierra Leone (Young Voices, 2007:5)

War Child

Het belang van psychosociale therapie, bescherming en onderwijs voor oorlogskinderen komt bijeen in vele ontwikkelingsprojecten van verscheidene NGOs. Nederlands grootste NGO die zich bekommert om de rehabilitatie en re-integratie van oorlogskinderen is War Child. In haar nieuwste project komen de drie stadia van psychosociale therapie, bescherming en onderwijs voor oorlogskinderen bijeen.

Het nieuwe project van WarChild, Jeugdhelden, omvat een samenwerkingsverband met de stichting Right To Play om kinderen in de bezette Palestijnse gebieden veilige speelplaatsen en begeleiding te bieden (War Child, 2013). De spanningen in de Palestijnse gebieden duren nu al 60 jaar en de Westelijke Jordaanoever en Gaza zijn het toneel van militaire acties, overbevolking, politieke onrust en botsingen tussen Joodse en Palestijnse kolonisten. Tussen 2002 en 2010 zijn 1145 Palestijnse kinderen om het leven gekomen en raakten 7223 kinderen gewond door conflict-gerelateerd geweld. Kinderen in de Palestijnse gebieden worden dagelijks gediscrimineerd en missen bescherming tegen uitbuiting, misbruik en verwaarlozing. Volgens een studie van UNICEF uit 2008 vertonen 4 op de 10 Palestijnse kinderen tekenen van een trauma; agressief gedrag, slapeloosheid, angst (War Child, 2013). Zij leven in constante spanning zonder uitzicht op zorgeloze dagen. Ook al blijft de behoefte van kinderen naar recreatie en psychologische hulp urgent, veilige speelplaatsen zijn er nauwelijks, evenals plekken waar kinderen leren omgaan met hun ervaringen. Om kinderen in de Palestijnse gebieden veilige speelplaatsen te bieden, rolmodellen te vinden die hen kunnen en willen begeleiden, en activiteiten te ontplooiën zodat kinderen de stress van zich af kunnen schudden is het project Jeugdhelden ontworpen. Voor kinderen in overbevolkte vluchtelingenkampen is dit hard nodig. Zij missen een uitlaatklep voor hun ervaringen, hebben beperkte toegang tot onderwijs en hebben een dringende behoefte aan geborgenheid.

Waseem, Elmyrah en Mahmoud zijn Palestijnse kinderen met hun eigen verhaal. Waseem zag op zijn elfde hoe zijn vader werd doodgeschoten (War Child, 2013). Hij voelde zich eenzaam en verlaten en dacht dat hij er alleen voor stond. Aisha was op haar tiende getuige van een gewelddadig Israelisch offensief in het Palestijnse gebied. Deze ervaring maakte haar onzeker, verdrietig en depressief. Zij keerde volledig in zichzelf. Mahmoud moest mee naar het ziekenhuis nadat zijn neefje zichzelf bij het spelen had verwond aan glasscherven uit de oorlog.

Veel Palestijnse kinderen raken gewond bij het spelen en zijn bang voor bombardementen en aanvallen. Het Jeugdhelden project is er om deze kinderen toegang te geven tot veilige plaatsen zodat zij kunnen spelen en sporten en toegang krijgen tot psychosociale hulp. Er worden veilige speelplaatsen gebouwd, lokale buurtorganisaties ondersteund, jongeren getraind tot rolmodellen (jeugdhelden), en er worden sport, spel, en creatieve psychosociale activiteiten voor kinderen ontplooid. De bedoeling is dat kinderen trauma's verwerken door het loslaten van spanningen. Hiertoe worden sportevenementen georganiseerd, toneelstukjes opgevoerd, danswedstrijden gehouden en speciale initiatieven opgezet zoals schoonmaak- en schilderacties. Door deelname leren kinderen emoties te uiten, contact te maken met leeftijdsgenootjes en volwassenen, en hoe te reageren in een conflictsituatie.

Uiteraard moet zulke hulp ook gefinancierd worden. Hoeveel kost het om één kind te helpen met traumaverwerking, met andere woorden, één kind te rehabiliteren in de samenleving? Een aanwijzing is de begroting voor het project Jeugdhelden dat door de Nationale PostcodeLoterij gefinancierd wordt met 1.635.860 euro, voor hulpverlening aan Palestijnse kinderen. Gedurende drie jaar worden 4500 kinderen tussen de 7 en 14 jaar geholpen, 300 jeugdleiders (rolmodellen) tussen de 17 en 21 jaar opgeleid, en 30 buurtorganisaties begeleid. Per kind komt dit neer op €364 in een programma van drie jaar, dus ongeveer €0,33 eurocent per dag per kind. Een betere toekomst voor oorlogskinderen hoeft dus niet veel te kosten.

Conclusie

Kinderen die het slachtoffer zijn van oorlog aanschouwen verschrikkelijke gebeurtenissen. Veelal ontwikkelen zij in de jaren na blootstelling aan de oorlog gezondheidsproblemen, psychische problemen, en hebben zij last van een negatief stigma. Men is het eens dat oorlogskinderen de noodzaak hebben voor psychosociale therapie, bescherming en onderwijs. Zij leren hierdoor trauma's verwerken, kunnen opgroeien in een veilige omgeving, en krijgen onderwijs voor educatie. Met deze middelen kunnen oorlogskinderen als Amadi, Sam, Elmyrah en Mahmoud hun angsten lostlaten en weer kind zijn. Zij leren omgaan met emoties, anderen vertrouwen en hun mening uiten. Er wordt voor hun een veilige thuishaven gecreeerd waar zij niet constant op hun hoede hoeven te zijn voor gevaar. Door onderwijs worden zij opgeleid tot arbeiders zodat zij zelfvoorzienend worden. Oorlogskinderen re-integreren en rehabiliteren in de samenleving kost niet veel, maar is wel kostbaar werk. Al voor €0,33 eurocent per dag wordt één kind gedurende drie jaar lang geholpen voor een betere toekomst.

Literatuurlijst

- Annan, J., Brier, M., Aryemo, F., (2009), *Journal of Adolescent Research, From 'Rebel' to 'Returnee': Daily Life and Reintegration for Young Soldiers in Northern Uganda*, vol. 24, nr. 6, p.639-667
- Barbara, J.S., (1997), *The Psychological Effects of War on Children*, in Levi B.S., Sidel, V.W., *War and Public Health*, United States of America: Oxford University Press
- Betancourt, S.T., Agnew-Blais, J., Gilman, S.E., Williams, D.R., Ellis, B.H., (2010), *Social Science & Medicine, Past horrors, present struggles: The role of stigma in the association between war experience and psychosocial adjustment among former child soldiers in Sierra Leone*, vol. 70, p. 17-26
- Betancourt, S.T., Meyers-Ohki, S.E., Charrow, A.P., Tol, W.A., (2013), *Interventions for Children Affected by War: An Ecological Perspective on Psychosocial Support and Mental Health Care*, *Harvard Review of Psychiatry*, vol.21, issue 2, p.70-91
- Ennstholt, K.A., Yule, W., (2006), *Child Psychological Psychiatry, Practitioner Review: Assessment and treatment of refugee children and adolescents who have experienced war-related trauma*, vol. 47, p. 1197
- Herman, J., (1997), *Trauma and recovery*, New York: Basic Books
- Levi, B.S., Sidel, V.W. (1997), *War and Public Health*, New York: Oxford University Press
- Miller, K.E., Rasmussen, A., (2010), *Social Science & Medicine, War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: Bridging the divide between trauma-focused and psychological frameworks*, vol. 70, p. 7-16
- Peltonen, K., Punamäki, R., (2010), *Aggressive Behaviour, Preventive Interventions Among Children Exposed to Trauma of Armed Conflict: A Literature Review*, vol. 36, p.95-116, Wiley-Liss, Inc.
- Read, H., (2012), *Education for peace*, Routledge Library Edition: Education, Oxon, vol.152
- War Child, (2013), *Jeugdhelden, Veilige sport- en speelplaatsen voor kinderen in de Palestijnse gebieden*, Voorstel extra trekking 2012
- Young Voices, (2007), *Will you listen? Young Voices from conflict zones*, Youth Report